

**Кафедра психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України**

**ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ
ТА ГЕРОНТОПСИХОЛОГІЯ**

Робочий зошит

Курсанта (студента) групи _____

Харків 2016

Друкується за рішенням засідання
кафедри психології діяльності в
особливих умовах НУЦЗ України
Протокол від 23.05.16. № 10

Укладач: І.М. Ушакова

Рецензенти: кандидат психологічних наук Ю.А. Гімаєва, доцент кафедри загальної психології факультету психології ХНУ імені В.Н. Каразіна;
кандидат педагогічних наук, доцент С.О Гура, викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ.

Вікова психологія та геронтопсихологія: робочий зошит. Для курсантів та студентів, які навчаються за спеціальністю "Психологія" / Укладач: І.М. Ушакова. – Х.: НУЦЗУ, 2016. – 53 с.

Робочий зошит призначено для курсантів та студентів, які навчаються за спеціальністю «Психологія» і вивчають курс "Вікова психологія та геронтопсихологія".

Він містить питання до семінарських та практичних занять з цієї дисципліни, список рекомендованої літератури для самостійного опрацювання названих питань, тематику рефератів з кожної теми, опис методик, які необхідно виконати курсантам та студентам під час занять та самостійно, а також контрольні питання та тестові завдання для контролю та самоконтролю знань.

Робочий зошит можна використовувати як засіб розвитку навичок самостійної роботи курсантів і студентів та для контролю засвоєння ними знань і формування умінь.

ПЕРЕДМОВА

Професійна діяльність практичного психолога у системі ДСНС вимагає від спеціаліста глибокої теоретичної підготовки, уміння застосовувати на практиці отримані знання: адекватно сприймати та оцінювати зміни в поведінці, спілкуванні, діяльності клієнта, встановлювати закономірності вікового розвитку та визначати норми психічного розвитку; визначати оптимальні методи психологічного дослідження, проводити грамотну обробку та інтерпретацію отриманих даних і таке інше. Вивчення психологічних курсів майбутніми практичними психологами є необхідною умовою їх професійного зростання. Ця задача розв'язується у ході вивчення різних дисциплін, у тому числі і під час вивчення курсу вікової психології та геронтопсихології (ВГПс).

ВГПс відноситься до фундаментальних дисциплін: вона сприяє формуванню у студентів та курсантів уявлень про генезис та динаміку психічних функцій в онтогенезі, дозволяє глибше розкрити сутність пізнавальних, емоційно-вольових та особистісних якостей індивіда.

Основною формою проведення занять з дисципліни «Вікова психологія та геронтопсихологія» є лекції, практичні і семінарські заняття, а також самостійна робота слухачів.

Практичні заняття мають за мету надати слухачам спеціальні науково-практичні знання з цієї галузі психології, навчити методам дослідження та аналізу психологічних феноменів, пов'язаних з віковим розвитком людини. Особливість практичних занять полягає в тому, що в них широко використовуються активні методи навчання: аналіз конкретних ситуацій, рольові ігри. Все це сприяє активізації навчально-пізнавальної діяльності слухачів, виробленню практичних умінь і навичок психологічно грамотно вирішувати різноманітні професійні завдання.

Підготовка до семінарських та практичних занять з цього курсу передбачає використання підручників, посібників, іншого наочного матеріалу. Це забезпечує поглиблення та закріплення набутих теоретичних знань. Вміння користуватись додатковою літературою є необхідною умовою вивчення даного курсу. Це вчить курсантів та студентів правильно формулювати та вивчати причинно-наслідкові зв'язки, привчає до самостійних узагальнень, аналізу та висновків.

В результаті вивчення дисципліни курсант та студент повинен **знати:**

- суть психічного розвитку;
- визначення поняття "вік";
- характеристику умов, рушійних сил та законів психічного розвитку;
- особливості прояву психічних процесів (пізнавальних, емоційних, вольових) та особистісних якостей у різні вікові періоди.

На основі знань з курсу курсанти та студенти повинні **вміти:**

- виділяти та адекватно аналізувати закономірності вікового розвитку;
- застосовувати знання психологічних закономірностей на практиці;

- робити аналіз психологічних ситуацій, які виникають на різних етапах розвитку людини;
- проводити діагностику з особами різних вікових груп;
- знаходити шляхи корекції різноманітних відхилень від вікових норм розвитку.

Зміст курсу є складовою частиною основних дисциплін, які формують професійну спрямованість та психологічне мислення слухачів а також сприяють самопізнанню індивіда.

Курс читається в третьому та четвертому семестрах навчання. Загальний обсяг курсу – 6,5 кредити або 195 години (40 годин лекцій, 50 – семінарські та практичні заняття, 105 год. – самостійна робота). Матеріал розбито на п'ять модулів. Контроль за вивченням навчального курсу здійснюється шляхом оцінювання участі слухачів у семінарських заняттях, за результатами письмового й усного опитування, а також за модульним контролем (контрольні роботи). Підсумковий контроль – іспити (в третьому та четвертому семестрах).

Курсант чи студент може підійти до іспиту, набравши під час семестру певну кількість балів:

- до 34 балів – F (незадовільно без права перездачі)
- 35-49 балів – FX (задовільно з правом перездачі)
- 50-54 балів – E (задовільно)
- 55-64 балів – D (задовільно)
- 65-79 балів – C (добре)
- 80- 89 балів – B (добре)
- 90-100 балів – A (відмінно).

Види робіт, за які нараховуються бали:

- 1) відвідування: лекцій – 0,5 бала, семінарського чи практичного заняття – 1 бал; конспект лекції – 0,5 бала;
  - 2) поточні оцінки: відмінно – 5 балів, добре – 4 бали, задовільно – 3 бали, незадовільно - -2 бали;
  - 3) модульний контроль (за кожний модуль): A – 10 балів, B – 9 балів, C – 8 балів, D – 7 балів, E – 6 балів (якщо модуль здається невчасно без поважної причини, з другого разу – -1 бал);
  - 4) реферат: до 10 балів;
  - 5) виконання методики (у 2 семестрі): до 10 балів.
- Сума набраних балів є підставою для виставлення підсумкової оцінки.

МОДУЛЬ 1. ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ

Заняття 1. ЗАКОНОМІРНОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ В ОНТОГЕНЕЗІ (семінар)

План:

1. Вікова психологія як наука.
2. Основні проблеми та завдання вікової психології.
3. Поняття психологічного віку.
4. Передумови, умови та рушійні сили психічного розвитку.
5. Закони психічного розвитку.
6. Стратегії, методи та методики досліджень розвитку психіки.

Література:

1. Заброцький М.М. Вікова психологія.- К., 1998.
2. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. – М.: 2004.
3. Сергєєнкова О.П. Вікова психологія. – К.: 2012.
4. Ушакова І.М. Вікова психологія [електронний варіант]. – Х.: 2015.
5. Эльконин Д.Б. Введение в психологию развития. – М.:1995.

Реферати на тему:

- Особливості організації та проведення психологічного дослідження у віковій психології.
- Сенситивні періоди розвитку.
- Проблема біологічного та соціального в розвитку психіки.

Перевір свої знання

1) Розв'яжіть задачі:

1. За якими ознаками можна визначити вік дитини, не зазираючи в її свідоцтво про народження або інші документи? Обґрунтуйте свою відповідь.

---

2. Визначте основні вимоги до проведення бесіди з

а) Дітьми дошкільного віку_____

б) підлітками_____

---

2) Тести для самоперевірки:

1. Встановити наявність або відсутність досліджуваного явища за певних контрольованих умов, виміряти його кількісні характеристики й дати якісний опис дозволяє:

- а) констатуючий експеримент;
- б) спостереження;
- в) формуючий експеримент;
- г) тестове обстеження.

2. Система «об'єктивного спостереження» як основного, з погляду автора, методу психології розвитку, що базується на природності й звичності умов спостереження, була розроблена:

- а) Ж. Піаже;
- б) С.Л. Рубінштейном;
- в) Л.С. Виготським;
- г) М.Я. Басовим.

3. З досить великою долею об'єктивності можна судити про причини психічного розвитку, використовуючи дослідницьку стратегію:

- а) формування психічних процесів;
- б) спостереження;
- в) природного констатуючого експерименту;
- г) тестового обстеження.

4. Науково-дослідні завдання вікової психології полягають:

- а) у розгляді об'єкта вікової психології з точки зору загальних знань і специфіки їх проявів у певні періоди життя;
- б) у розпізнанні й оцінці ступеня зрілості індивідуальних і соціальних характеристик особистості на будь-якому етапі розвитку людини;
- в) у виправленні дефектів психічного розвитку;
- г) у здійсненні психологічного консультування, тренінгів, індивідуальних рекомендацій.

5. Лонгітюдний метод дослідження передбачає:

- а) спеціальну організацію ситуації дослідження;
- б) дослідження особливостей розвитку одного або кількох людей протягом тривалого часу;
- в) вільну форму бесіди, допомогу клієнтові в усвідомленні ним своїх утруднень;
- г) навчальний вплив на процеси розвитку

6. Зміни, що відбуваються з часом у будові тіла, психіці й поведінці людини в результаті біологічних процесів в організмі й впливів навколишнього середовища, називаються:

- а) дозріванням;
- б) адаптацією;
- в) розвитком;
- г) ростом.

7. Відстань між рівнем актуального розвитку й рівнем можливого розвитку Л.С. Виготський назвав:

- а) зоною росту;
- б) зоною найближчого розвитку;
- в) зоною конфлікту;
- г) зоною розвитку.

8. Рівень актуального розвитку, за Л.С. Виготським, характеризує:

- а) підсумки, успіхи розвитку;
- б) перспективи розвитку;
- в) умови розвитку;
- г) цикли розвитку.

9. Дитяча психологія – наука про психічний розвиток дитини – зародилася наприкінці ХІХ століття:

- а) як галузь порівняльної психології;
- б) як галузь експериментальної психології;
- в) як галузь диференціальної психології;
- г) як галузь соціальної психології.

10. Експериментально-генетичний метод у віковій психології ввів:

- а) Ж. Піаже;
- б) О.М. Леонтьєв;
- в) Л.С. Виготський;
- г) Ст. Холл.

11. Який закон розвитку, введений Л.С. Виготським, стверджує, що кожна сторона у психіці дитини має свій оптимальний період розвитку:

- а) закон метаморфоз;
- б) закон гетерохронності;
- в) закон нерівномірності;
- г) закон організації.

12. Яка зі стратегій дослідження психічного розвитку дитини дозволяє виділити етапи й стадії розвитку:

- а) спостереження;
- б) природний констатуючий експеримент;
- в) формування психічних процесів;
- г) всі три стратегії.

13. Яка група завдань вікової психології визначає потенційні можливості індивідуального психічного розвитку:

- а) науково-дослідні;
- б) корекційні;
- в) діагностичні;
- г) науково-дослідні та діагностичні.

14. До проблем вікової психології не відносяться:

- а) вивчення особливостей дизонтогенезу;
- б) наукове обґрунтування вікових норм;
- в) виявлення актуальних і потенційних можливостей людини;
- г) наукове прогнозування розвитку індивідуума.

15. Інтерпретаційні методи підрозділяються на:

- а) генетичні й структурні;
- б) генетичні й обсерваційні;
- в) структурні й комплексні;
- г) структурні й експериментальні.

16. Метод «поперечних» зрізів застосовується до індивідів:

- а) змішаних груп;
- в) однієї вікової групи;

1. Приписування дітьми явищам природи та навколишнім предметам людських якостей Ж. Піаже пов'язує з:

- а) артифікалізмом;
- б) госпіталізмом;
- в) антропоморфізмом;
- г) егоцентризмом.

2. Відповідно до біогенетичної теорії людина в онтогенезі:

- а) у більш короткій формі проходить всі стадії філогенезу;
- б) перебуває під впливом біосоціальних факторів;
- в) повторює ритми розвитку ті ж, що й в ембріогенезі;
- г) не розвивається при сенсорній депривації.

3. Відповідно до теорії А. Адлера основним механізмом, що визначає розвиток, є:

- а) захисні механізми;
- б) комплекс неповноцінності;
- в) базальна довіра;
- г) Едипів комплекс.

4. Е. Геккель є засновником підходу до розвитку психіки:

- а) психоаналітичного;
- б) нормативного;
- в) біогенетичного;
- г) культурно-історичного.

5. Стадія розвитку особистості, за З. Фройдом, де зоною зосередження лібідо є рот, мовлення, зуби, називається:

- а) оральна;
- б) латентна;
- в) генітальна;
- г) фалічна.

6. На якій стадії, за З. Фройдом, формується Супер-его:

- а) генітальна;
- б) латентна;
- в) фалічна;
- г) анальна.

7. Відкриття егоцентризму дитячого мислення належить:

- а) Л. С. Виготському;
- б) Д. Б. Ельконіну;
- в) Е. Еріксону;
- г) Ж. Піаже.

8. За теорією Ж. Піаже, розвиток мислення, у першу чергу, обумовлений:

- а) біологічними законами;
- б) соціальними факторами;
- в) внутрішньою мотивацією;
- г) ієрархією потреб.

9. З. Фройд як основу стадій психічного розвитку дитини виділяє:

- а) перехід задоволення з початку процесу на кінець;
- б) показники фізичного розвитку;
- в) зону зосередження лібідо;
- г) модус органа.

10. В основі концепції Ст. Холла лежить:

- а) власне експериментальне дослідження розвитку;
- б) теорія поетапного формування розумових дій;
- в) робота Ж. Піаже «Психологія інтелекту»;
- г) біогенетичний закон Геккеля.

11. З появою якої теорії пов'язане виникнення перших концепцій психічного розвитку:

- а) К. Маркса;
- б) Ч. Дарвіна;
- в) Ф. Ніцше;
- г) І.П. Павлова.

12. До числа біогенетичних теорій відноситься:

- а) концепція рекапітуляції;
- б) біхевіоризм;
- в) генетична теорія;
- г) епігенетична теорія.

13. Наприкінці сенсомоторної стадії розвитку (за Ж. Піаже) у дітей з'являються:

- а) символічні ігри й мовлення;
- б) егоцентризм;
- в) антропоморфізм;
- г) артифікалізм.

Заняття 3. ВІТЧИЗНЯНІ ТЕОРІЇ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ (семінар)

План:

1. Культурно-історична теорія розвитку психіки.
2. Розвиток вищих психічних функцій (за Л.С. Виготським). Закони та механізми.
3. Внесок вітчизняних психологів у розвиток вікової психології.
4. Українська вікова психологія.

Література:

1. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. – М.: 2004.
2. Ушакова І.М. Вікова психологія [електронний варіант]. – Х.: 2015.
3. Эльконин Д.Б. Введение в психологию развития. – М.:1995.
4. Сергєєнкова О.П. Вікова психологія. – К.: 2012.

Реферати на тему:

- Внесок Д.Б. Ельконіна в розвиток вікової психології.
- Українська вікова психологія.

Перевір свої знання

Тести для самоперевірки:

1. Гіпотеза про те, що в процесі розвитку дитини спочатку відбувається освоєння мотиваційної сторони діяльності, а потім операціонально-технічної, і ці види діяльності чергуються в розвитку, належить:

- а) Д. Б. Ельконіну;
- б) Д. Бюлеру;
- в) Л. С. Виготському;
- г) Ст. Холлу.

2. Інтеріоризація – це:

4. Методи ВП. Формуючий експеримент – основний метод.
5. Критичні та літичні періоди психічного розвитку. Їх характеристика.
6. Поняття "вік" та його розуміння у ВП.
7. Історичний розвиток зарубіжної вікової психології.
8. Розвиток вітчизняної вікової психології.
9. Українська вікова психологія.
10. Внесок Л.С. Виготського у розвиток психологічної науки.
11. Концепції спонтанного (еволюційного) розвитку психіки.
12. Соціологізаторські підходи до психічного розвитку.
13. Теорія розвитку психіки як конвергенції двох факторів.
14. Концепція психічного розвитку Ж. Піаже. Її аналіз.
15. Психоаналітичні концепції психічного розвитку. Роботи А. Фрейд та М. Кляйн.
16. Значення робіт Е. Еріксона для ВП.
17. Умови, фактори та рушійні сили психічного розвитку.
18. Поняття "соціальна ситуація розвитку".
19. Закони психічного розвитку.
20. Проблема співвідношення навчання, виховання та розвитку у сучасній психології.
21. Поняття "зона найближчого розвитку" та його обґрунтування.
22. Характеристика сенситивних періодів розвитку.
23. Проблема провідної діяльності у психології.
24. Основні класифікації періодизацій психічного розвитку.
25. Проблема періодизації психічного розвитку у зарубіжній психології.
26. Проблема періодизації психічного розвитку у вітчизняній психології.

МОДУЛЬ 2. ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ ДО 3-Х РОКІВ

Заняття 5. ПЕРИНАТАЛЬНИЙ РОЗВИТОК (ПЗ)

Під час занять планується перегляд фільму "Життя до народження" та його обговорення.

Завдання для роботи в аудиторії:

1) Охарактеризуйте психологічні новоутворення кожного періоду пренатального розвитку, показані у фільмі _____

—

Які переваги та недоліки сучасної практики допомоги при народженні у порівнянні з тими часами?

Переваги	Недоліки

2) Тести для самоперевірки:

1. Стадія пренатального розвитку, на якій формується більшість психічних функцій називається:

- а) зигота;
- б) гермінальна;
- в) ембріональна;
- г) фетальна.

2. Серце плоду починає битися:

- а) в 30 днів;
- б) у два тижні;
- в) у три тижні;
- г) у два місяці.

3. Плід може здійснювати хапальні рухи, морщитися і рухати очима:

- а) в 15 тижнів;
- б) у 18 тижнів;
- в) в 20 тижнів;
- г) в 24 тижні.

4. Реакція на світло, спрямоване на живіт матері, з'являється у плода:

- а) на 15-му тижні;
- б) на 24-му тижні;
- в) на 27-му тижні;
- г) на 30-му тижні.

5. Експериментально підтвердив наявність у плода пам'яті:

- а) Арістотель;
- б) П.Хеппер;
- в) Ван де Кар;
- г) А.Пул.

6. Час, протягом якого орган, структура чи система організму є найбільш чутливими до певних впливів, називається:

- а) критичним періодом;
- б) гермінальним періодом;
- в) ембріональним періодом;

г) фетальним періодом.

7. До тератогенів не відносять:

а) ліки;	в) хвороби
б) резус-фактор;	г) медичне обслуговування

8. За С.Грофом, якщо дитина відразу після народження розлучена з матір'ю, то вона може розцінювати свободу як тягар, тому що в неї не сформована матриця:

а) наївності;	в) боротьби;
б) жертви;	г) свободи.

9. На першій стадії родової діяльності у дитини формується матриця:

а) наївності;	в) боротьби;
б) жертви;	г) свободи.

10. Утворення емоційного зв'язку між батьками та новонародженою дитиною називається:

а) моніторинг;	в) токсемія;
б) бондінг;	г) поріг.

Заняття 7. ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК НЕМОВЛЯТИ (семінар)

План:

1. Криза новонародженості та її подолання.
2. Основні лінії розвитку рухів немовляти.
3. Етапи формування передумов мовлення в перший рік життя дитини.
4. Пізнавальний розвиток немовляти.
5. Новоутворення першого року життя. Криза одного року.

Література:

1. Выготский Л.С. Младенческий возраст. Ранний возраст. Кризис 3-х лет. //Собр. соч. в 6-ти т. – т. 4 – М.:1984.
2. Карлсон Л. и др. Ребенок от 0 до 2 лет: развитие во взаимодействии с окружающими людьми. – М.:1983
3. Обухова В.С. Возрастная психология. – М.:1996.
4. Сергеєнкова О.П. Вікова психологія. – К.: 2012.
5. Ушакова І.М. Вікова психологія [електронний варіант]. – Х.: 2015.

Реферати на тему:

- Роль спілкування в психічному розвитку немовляти.

Перевір свої знання:

1) Розв'яжіть задачі:

1. Коли тато підійшов до доньки (9 місяців) у новому форменому картузі, вона гірко заплакала. Поясніть, чому так сталося. _____

---

2. Жені 1 рік. Вона ходить, тримаючись за мамину руку, а ходити самостійно відмовляється. Чи треба щось робити батькам дівчинки, щоб допомогти їй перебороти страхи, які пов'язані з першими кроками?_____

---

3. Що таке дитячий госпіталізм. Опишіть його основні прояви та можливі наслідки. Як його можна подолати?_____

2) Тести для самоперевірки:

1. Соціальна ситуація розвитку в період новонародженості – це:

- а) ситуація об'єктивно необхідних відносин між дитиною й дорослим;
- б) ситуація зв'язку з дорослим (ситуація «ми»);
- в) ситуація спільної діяльності з дорослим;
- г) ситуація спілкування з дорослим.

2. Якщо підставити долоню до підшви немовляти, то маля буде впирається в цю долоню. Цей рефлекс називається:

- а) безумовний рефлекс;
- б) рефлекс Морро;
- в) рефлекс опори;
- г) рефлекс Робінзона.

3. Формування акту хапання і його координація з актом сосання та зором формується в період:

- а) 1-4 місяці;
- б) першого місяця життя;
- в) 4-12 місяців;
- г) 3-9 місяців.

4. До кінця першого року життя у дитини формується:

- а) асоціативна пам'ять;
- в) опосередкована пам'ять;

б) механічна пам'ять; г) логічна пам'ять.

5. До кінця першого року життя у дитини формується:

- а) внутрішнє мовлення; в) автономне мовлення;
б) пасивне мовлення; г) езопове мовлення.

6. Криза одного року є кризою:

- а) відносин; в) саморозвитку;
б) світогляду; г) саморегуляції.

7. Першим способом голосового спілкування дитини є:

- а) прохальний; в) потребуючий;
б) обмінний; г) взаємодіючий.

8. Найдавніші органи відчуттів починають функціонувати у дитини:

- а) відразу після народження;
б) на третій день після народження;
в) у перший тиждень після народження;
г) у перший місяць після народження.

9. Форма руху, що служить засобом керування дорослим, яка з'являється у немовляти:

- а) наслідування рухам дорослих; в) вказівний жест;
б) комплекс пожвавлення; г) хватальні рухи.

10. Комплексом пожвавлення називається:

- а) реакція, що виражається в посмішці й загальній активізації з появою матері;
б) поява хватальних рухів;
в) крик дитини при народженні;
г) вказівний жест.

11. У немовлят переважає пам'ять:

- а) асоціативна; в) довгострокова;
б) образна; г) довільна.

Заняття 8. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РАНЬОГО ВІКУ (семінар)

План:

1. Розвиток мовлення дитини до 3-х років.
2. Розвиток предметних дій у ранньому дитинстві.
3. Поява нових видів діяльності.
4. Пізнавальний розвиток дитини від 1 до 3 років.
5. Криза трьох років: симптоми та подолання.

Література:

1. Обухова В.С. Возрастная психология. – М.:1996.
2. Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. – СПб., 1999.
3. Раттер М. Помощь трудным детям.- М.:1987.

4. Сергеєнкова О.П. Вікова психологія. – К.: 2012.

5. Ушакова І.М. Вікова психологія [електронний варіант]. – Х.: 2015.

Реферати на тему:

- Роль казки у психічному розвитку дитини.
- Освоєння простору дому дитиною.
- Іграшка та її роль у психічному розвитку дитини.

Перевір свої знання:

1) Розв'яжіть задачі:

1. Взявши олівець та папір, Денис сказав, що намалює солдата. Однак, коли малюнок був готовий, хлопчик заявив, що намалював поїзд. Дітям якого віку таке явище властиве і що його обумовлює? _____

---

2. Сергійко (1 рік 1 місяць), граючись різними іграшками, діє з ними приблизно однаково: стукає, котить, тягне, кидає тощо. Катя (2 роки 1 місяць), граючись тими ж іграшками, діє по-іншому: ляльку – колихає, машинку – везе, олівцем – малює тощо. Як називаються дії з іграшками Сергійка та Каті? Чим вони відрізняються? _____

---

3. Міші (1 рік 3 місяці) ще важко даються слова, тому він часто вдається до жестів та звуків. Мама швидко розуміє, що хоче син і тут же виконує його бажання. Як це відіб'ється на мовленнєвому та особистісному розвитку дитини і чому? _____

---

2) Тести для самоперевірки:

1. До симптомів кризи трьох років не відноситься:
  - а) упертість;
  - б) деспотизм;
  - в) гордовитість;
  - г) свавілля.
2. За Ж. Піаже, стадія конкретних операцій має такі вікові границі:
  - а) 0-2 роки;
  - б) 2-7 років;
  - в) 7-11 років;
  - г) 11-14 років.
3. Провідною діяльністю протягом періоду раннього дитинства виступає:
  - а) емоційно-безпосереднє спілкування дитини й дорослого;
  - б) ігрова діяльність;
  - в) предметна діяльність;
  - г) навчальна діяльність.
4. Перехідною фазою між пасивним та активним мовленням є:
  - а) егоцентричне мовлення;
  - б) внутрішнє мовлення;
  - в) автономне мовлення;
  - г) зовнішнє мовлення.
5. Що не є характерним для розвитку мовлення в ранньому дитинстві:
  - а) гуління;
  - б) удосконалення розуміння мови;
  - в) формування власної активної мови;
  - г) спілкування з дорослими.
6. У ранньому дитинстві в центрі свідомості (за Л.С. Виготським) перебуває:
  - а) мислення;
  - б) сприймання;
  - в) відчуття;
  - г) уява.
7. У ранньому дитинстві провідним видом пам'яті є:
  - а) логічна;
  - б) емоційна;
  - в) механічна;
  - г) смислова.
8. Виникнення автономного мовлення відбувається в:
  - а) дитинстві;
  - б) 1-1,5 роки;
  - в) молодшому шкільному віці;
  - г) дошкільному віці.
9. Предметна діяльність у житті дитини з'являється в:
  - а) пубертаті;
  - б) періоді немовляти;
  - в) молодшому шкільному віці;
  - г) ранньому дитинстві.
10. Поняття "семизіря симптомів" кризи 3-х років у вікову психологію ввів (ввела):
  - а) Ж. Піаже;
  - б) Л.С. Виготський;
  - в) Е. Келлер;
  - г) Л.І. Божович.
11. Що таке негативізм як симптом кризи трьох років:
  - а) негативна реакція на вимоги дорослих;
  - б) вимога зважати на думку дитини;

- в) протест проти життєвих порядків;
- г) знецінювання дорослих.

12. Що таке «семизір'я симптомів» :

- а) симптоми кризи трьох років;
- б) період семирічної кризи;
- в) симптоми підліткового періоду;
- г) сім особливостей розвитку особистості дитини в дошкільному віці.

Заняття 9. МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА (КР)

Питання до модуля:

Модуль 2. Психічний розвиток дитини до 3-х років

1. Періоди пренатального розвитку та їх характеристика.
2. Вплив середовища на пренатальний розвиток.
3. Досвід народження та його вплив на подальший розвиток дитини.
4. Перинатальні матриці.
5. Криза новонародженості та способи її згладжування.
6. Безумовно рефлексорний характер поведінки новонародженого.
7. Комплекс поживлення.
8. Пізнавальний розвиток дитини першого року життя.
9. Оволодіння немовлям рухами та діями.
10. Розвиток передумов становлення мовлення у немовлят.
11. Емоційне спілкування з дорослим – провідний вид діяльності немовляти.
12. Дитячий госпіталізм: причини виникнення, симптоми та подолання.
13. Криза 1-го року: її ознаки та подолання.
14. Основні новоутворення раннього дитинства.
15. Особливості предметних дій у ранньому віці. Види дій з предметами.
16. Розвиток малювання дитини у перші роки життя.
17. Раннє дитинство – сенситивний період засвоєння мовлення.
18. Етапи розвитку мовлення в ранньому віці.
19. Складові розвитку особистості дитини раннього віку.
20. Криза 3-х років: симптоми та подолання.

Заняття 10. ЗАЛІКОВЕ ЗАНЯТТЯ

Питання до іспиту:

1. Предмет і завдання вікової психології на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Структура вікової психології (ВП). Її зв'язок з іншими науками.
3. Основні проблеми вікової психології.
4. Методи ВП та ГПс.
5. Критичні та літичні періоди психічного розвитку. Їх характеристика.
6. Поняття "вік" та його розуміння у ВП.
7. Історичний розвиток зарубіжної вікової психології.
8. Розвиток вітчизняної вікової психології.
9. Українська вікова психологія.

10. Внесок Л.С. Виготського у розвиток психологічної науки.
11. Концепції спонтанного (еволюційного) розвитку психіки.
12. Соціологізаторські підходи до психічного розвитку.
13. Теорія розвитку психіки як конвергенції двох факторів.
14. Концепція психічного розвитку Ж. Піаже. Її аналіз.
15. Психоаналітичні концепції психічного розвитку. Роботи А. Фрейд та М. Кляйн.
16. Значення робіт Е. Еріксона для ВП.
17. Умови, фактори та рушійні сили психічного розвитку.
18. Поняття "соціальна ситуація розвитку".
19. Закони психічного розвитку.
20. Проблема співвідношення навчання, виховання та розвитку у сучасній психології.
21. Поняття "зона найближчого розвитку" та його обґрунтування.
22. Характеристика сенситивних періодів розвитку.
23. Проблема провідної діяльності у психології.
24. Основні класифікації періодизацій психічного розвитку.
25. Проблема періодизації психічного розвитку у зарубіжній психології.
26. Проблема періодизації психічного розвитку у вітчизняній психології.
27. Періоди пренатального розвитку та їх характеристика.
28. Вплив середовища на пренатальний розвиток.
29. Досвід народження та його вплив на подальший розвиток дитини.
30. Перинатальні матриці.
31. Криза новонародженості та способи її згладжування.
32. Безумовно рефлексорний характер поведінки новонародженого.
33. Комплекс пожвавлення.
34. Пізнавальний розвиток дитини першого року життя.
35. Оволодіння немовлям рухами та діями.
36. Розвиток передумов становлення мовлення у немовлят.
37. Емоційне спілкування з дорослим – провідний вид діяльності немовляти.
38. Дитячий госпіталізм: причини виникнення, симптоми та подолання.
39. Криза 1-го року: її ознаки та подолання.
40. Основні новоутворення раннього дитинства.
41. Особливості предметних дій у ранньому віці. Види дій з предметами.
42. Розвиток малювання дитини у перші роки життя.
43. Раннє дитинство – сенситивний період засвоєння мовлення.
44. Етапи розвитку мовлення в ранньому віці.
45. Складові розвитку особистості дитини раннього віку.
46. Криза 3-х років: симптоми та подолання.

Завдання для самостійної роботи:

Провести методику “Малюнок сім’ї” з однією дитиною та зробити письмову інтерпретацію. Дати рекомендації батькам дитини.

До кінця семестру необхідно здати звіт про проведене дослідження, який міститиме малюнок дитини, протокол дослідження та інтерпретацію результатів і рекомендації батькам.

Заняття 12. ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (семінар)

План:

1. Гра як провідний вид діяльності дошкільника.
2. Зображувальна діяльність дитини 3–6 років та її зв’язок з розумовим розвитком.
3. Розвиток пізнавальних процесів дошкільника.
4. Розвиток особистості дитини.
5. Основні новоутворення дошкільного віку.

Література:

1. Заброцький М.М. Вікова психологія.- К., 1998.
2. Крайг Г. Психологія розвитку. - СПб.:2000.
3. Мухина В.Ф. Возрастная психология.- М., 1997.
4. Сергєєнкова О.П. Вікова психологія. – К.: 2012.
5. Ушакова І.М. Вікова психологія [електронний варіант]. – Х.: 2015.
6. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.:1976.

Реферати на тему:

- Розвиток уяви дитини - дошкільника та її умови.
- Психологічна характеристика гри.
- Розвиток гри у філогенезі.
- Розвиток гри в онтогенезі.

Перевір свої знання:

1) Розв'яжіть задачі:

1. Як "примусити" дитину-дошкільника прибирати власні іграшки? Дайте психологічно обґрунтовану відповідь. _____

---

2. Опишіть ситуації, в яких дошкільник міг би проявити вольові зусилля. Назвіть особливості волі в цьому віці. _____

---

3. За якими ознаками можна визначити, що саме зображує на малюнку дитина-дошкільник, якщо вона отримала завдання намалювати радість та печаль; приємне та неприємне, красиве та огидне? _____

---

4. Дитині 6-ти років запропонували розв'язати задачу: "Мама з'їла 3 цукерки, а син – 2. Скільки вони разом з'їли цукерок?". Хлопчик відмовився розв'язувати задачу, мотивуючи це тим, що так не буває. Поясніть можливі причини такої поведінки. _____

---

5. Ознайомтесь із записами ігор та визначте приблизний вік дітей, виходячи із взаємин у грі:

а) Саша розставив у гаражі машинки і став по одній вивозити їх, передаючи голосом звук машини. А в цей час Діма, повернувшись спиною до Саші, в'їхав зі своїми машинами в Сашин гараж.

б) Діти грають в "Морську подорож". Петя був капітаном, Саша – боцманом, Наташа – лікарем, четверо дітей – матросами. Капітан оголосив, що корабель потерпів аварію і потрібні водолази, щоб залатати пробоїну. Бути водолазами погодились всі, але було вирішено, що боцман і лікар не можуть виконувати таку роль, тому водолазами будуть матроси.

---

2) Тести для самоперевірки:

1. Метод «проб і помилок» є основним методом пізнання навколишнього світу в:

- а) дитинстві;
- б) ранньому дитинстві;
- в) новонародженості;
- г) дошкільному віці.

2. В основі казок, відповідно до теорії К.-Г. Юнга, лежить:

- а) особисте несвідоме;
- б) прояви Ід;
- в) колективне несвідоме.
- г) всі відповіді невірні;

3. В якому віці досягає розквіту ейдетична пам'ять:

- а) близько 3 років;
- б) близько 1 року;
- в) близько 7 років;
- г) близько 5 років.

4. Із чим пов'язана мотивація гри молодшого дошкільника:

- а) із самим процесом гри;
- б) із соціальними запитами;
- в) з результатами гри;
- г) з бажанням спілкування.

5. В якому віці основним видом мислення є наочно-дійове:

- а) дитинство;
- б) раннє дитинство;
- в) дошкільний вік;
- г) молодший шкільний вік.

6. В якому віці пам'ять стає опосередкованою:

- а) дошкільний;
- б) молодший шкільний;
- в) ранній;
- г) підлітковий.

7. Конкретне та ситуативне сприйняття характерне для етапу:

- а) раннє дитинство;
- б) дошкільний вік;
- в) молодший шкільний вік;
- г) підлітковий вік.

8. В якому віці дитина починає гратися:

- а) новонародженість;
- б) дитинство;
- в) раннє дитинство;
- г) дошкільний вік.

9. Період найбільшої активності дитини в постановці питань перед дорослим - це:

- а) невлячий вік;
- б) молодший шкільний вік;
- в) підлітковий вік;
- г) дошкільний вік.

10. Ознаки егоцентричного мовлення у дитини з'являються приблизно:

- а) в півтора року;
- б) в один рік;
- в) у три роки;
- г) у п'ять років.

11. Першим типом гри, що з'являється в ранньому дитинстві, є:

- а) гра-дослідження;
- в) сюжетна гра;

- б) гра-конструювання; г) рольова гра.
12. Першим рівнем розвитку мовлення в дошкільному віці є:
а) пояснювальне мовлення; в) ситуативне мовлення;
б) контекстне мовлення; г) егоцентричне мовлення.
13. До старшого дошкільного віку формується уява:
а) творча; в) пасивна;
б) відтворююча; г) активна.
14. Дошкільне дитинство охоплює границі:
а) від 1 до 5 років; в) від 3 до 7 років;
б) від 0 до 2 років; г) від 1 до 3 років.
15. Довільна поведінка починає формуватися в:
а) ранньому віці; в) дошкільному віці;
б) молодшому шкільному віці; г) підлітковому віці.
16. Стадія формування конкретних операцій характерна для ... віку:
а) дошкільного; в) підліткового;
б) молодшого шкільного; г) юнацького.
17. Якою є самооцінка дошкільника:
а) ситуативна;
б) конкретна;
в) тенденція до переоцінки власних здібностей.
г) всі відповіді вірні;
- 18 Основним мотивом у дошкільному віці є мотив:
а) досягнення; в) визначення;
б) схвалення; г) суперництва.

Заняття 13. ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ (семінар)

План:

1. Короткі підсумки дошкільного розвитку.
2. Компоненти психологічної готовності до школи.
3. Критерії готовності до шкільного навчання фізичного, розумового, особистісного та соціального розвитку дитини.
4. Питання діагностики готовності до шкільного навчання.

Література:

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков. – СПб.:1998.
2. Возрастная и педагогическая психология/ под ред. М.В. Гамезо, М.В. Матюхина. – М.:1984.
3. Грановская Р.М. Элементы практической психологии. – М.:1998.
4. Рабочая книга школьного психолога./под ред. И.В. Дубровиной. – М.:1991.

5. Рогов И. Настольная книга практического психолога в образовании. – М.:1996.

Реферати на тему:

- Проблема психологічної готовності до школи.
- Діагностика психологічної готовності дитини до школи.

Перевір свої знання:

1) Розв'яжіть задачі:

1. Саша (6 років) вмiє добре кататися на лижах з гiрки. Мама помітила, що коли на гiрці мало дiтей, син не надто охоче катається, а коли в недiлю прийшло багато дiтей, то син смiливо з'їжджав з найвищої гiрки і багато галасував. Дайте психологічне обґрунтування поведінки Саші.

---

2. Женя (6 років) – неорганізований хлопчик. Він повільний, неохайний, часто порушує правила. Зовні байдужий до зауважень. Який компонент психологічної готовності до школи не сформований у дитини? Чому?

---

3. "Наш Павлик рано навчився говорити. Ми цьому сприяли. Дитячий садочок він не відвідував. Зараз йому 6 років. Він добре розмірковує, розмовляє на будь-які теми. Правда, він не малює, не ліпить і не любить конструкторів, але ми і не наполягаємо. Вважаємо, що він і так буде добре навчатись у школі, адже він так по-дорослому міркує!" – говорить мама під час бесіди із психологом при прийомі до школи. Дайте обґрунтовану оцінку сімейному вихованню Павлика та прогноз його навчання у школі.

---

2) Тести для самоперевірки:

1. На якій стадії розвитку починає формуватися воля:
  - а) дитинство;
  - б) раннє дитинство;
  - в) дошкільний вік;
  - г) підлітковий вік.
2. Типові мотиви для дошкільного віку – це:
  - а) прагнення наслідувати дорослих;
  - б) бажання схвалення, похвали;
  - в) моральні мотиви;
  - г) всі відповіді вірні;
3. Найважливіший особистісний механізм, що формується в дошкільному віці:
  - а) емоційна регуляція;
  - б) підпорядкування мотивів;
  - в) формування самосвідомості;
  - г) ускладнення й усвідомлення переживань.
4. Провідна діяльність у дошкільному віці:
  - а) емоційне спілкування;
  - б) навчальна;
  - в) ігрова;
  - г) немає правильної відповіді.
5. Аналогом «сенсомоторного інтелекту», за Ж. Піаже, є:
  - а) наочно-дійове мислення;
  - б) наочно-образне мислення;
  - в) абстрактно-логічне мислення;
  - г) немає правильної відповіді.
6. Егоцентризм найбільш яскраво проявляється в:
  - а) молодшому шкільному віці;
  - б) підлітковому віці;
  - в) дошкільному дитинстві;
  - г) старості.
7. Втрата дитячої безпосередності відбувається в період:
  - а) раннього дитинства;
  - б) кризи 7 років;
  - в) кризи 11 років;
  - г) молодшого шкільного віку.
8. Починаючи розуміти сутність негативного еталона, дошкільник, як правило:
  - а) зберігає емоційний інтерес до негативних вчинків;
  - б) заперечує негативні вчинки;

в) повністю ідентифікується з людьми, для яких характерні позитивні форми поведінки;

г) намагається підтвердити для себе, що ці негативні еталони є дійсно негативні.

9. Оцінка інших людей у дошкільному віці ґрунтується на оцінках:

а) дорослих;

в) однолітків;

б) власних;

г) власних і чужих.

10. Фраза дошкільника «Коли я виросту, я буду писати й читати більші книги», свідчить про:

а) прагнення до пізнавальної активності;

б) намір чекати, коли він виросте;

в) прагнення бути незалежним і самостійним;

г) уміння дитини прогнозувати.

11. Соціальна готовність до шкільного навчання не включає:

а) потребу спілкуватися з іншими людьми й підпорядковувати інтереси;

б) стійку ієрархію мотивів;

в) конформність і рефлексію;

г) готовність досягати поставлених цілей у спілкуванні.

12. В якому періоді з'являється ієрархія мотивів:

а) у ранньому шкільному;

в) у дошкільному;

б) у підлітковому;

г) у юності.

13. Наявність належного рівня потреби в досягненні успіхів, самооцінки й рівня домагань відноситься до:

а) мотиваційної готовності дітей до навчання;

б) особистісної готовності дітей до школи;

в) мовної готовності дітей до навчання;

г) інтелектуальної готовності дітей до навчання.

14. У якому віці емоційне переживання набуває узагальненого характеру і формується здатність зосереджувати увагу на малоцікавих речах:

а) молодший шкільний вік;

в) підлітковий вік;

б) дошкільний вік;

г) юнацький вік.

15. В якому віці пам'ять набуває яскраво вираженого пізнавального характеру:

а) молодший шкільний вік;

в) дошкільний вік;

б) підлітковий вік;

г) 11-12 років.

Заняття 14. ПСИХОЛОГІЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА (семінар)

План:

1. Проблеми початкового періоду навчання у школі.

2. Учбова діяльність, її структура та динаміка в молодшому шкільному віці.

3. Зміст та основні напрями розвитку пізнавальної сфери дитини молодшого шкільного віку.

4. Роль дорослого та однолітка у психічному розвитку молодшого школяра.

Література:

1. Дусавицкий А.К. Дважды два – икс? – М.:1985.
2. Крайг Г. Психология развития. - СПб.:2000.
3. Сергеевкова О.П. Вікова психологія. – К.: 2012.
4. Ушакова І.М. Вікова психологія [електронний варіант]. – Х.: 2015.
5. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. – М.:1974.

Реферати на тему:

- Індивідуальні відмінності в адаптації дітей до школи.
- Психологічна характеристика учбової діяльності.

Перевір свої знання:

1) Розв'яжіть задачі:

1. В якому випадку учні першого класу краще запам'ятають десять картинок: якщо їм дати спеціальне завдання запам'ятати чи якщо запропонувати класифікувати ці картинки за певними ознаками? Дайте психологічне обґрунтування, спираючись на знання про особливості пам'яті дітей цього віку____

---

2. Закінчіть речення, враховуючи вікові психологічні особливості молодшого школяра. Формулювання завдань і вправ повинно бути коротким тому, що..._____

---

3. Чому молодші школярі (особливо першокласники) при читанні книги часто "гублять рядок", не помічаючи цього і "перескакуючи" через один або два рядки? Дайте психологічне обґрунтування цього факту.

---

2) Тести для самоперевірки:

1. Яку стадію розвитку Е. Еріксон назвав часом психосексуального мораторію:

а) анальна;	в) латентна;
б) фалічна;	г) генітальна.

2. Провідною діяльністю в молодшому шкільному віці є:

а) рольова гра;	в) самоствердження;
б) навчання;	г) предметно-маніпулятивна діяльність.

3. У молодшому шкільному, віці у дітей переважає:

а) зорова пам'ять;	в) логічна пам'ять;
б) образна пам'ять;	г) епізодична пам'ять.

4. Що не відноситься до основних характеристик пам'яті в молодшому шкільному віці:

а) зниження обсягу пам'яті;	в) вибіркового характеру;
б) пластичність;	г) довільний характер.

5. Яка мотивація має виходити на перший план в ієрархії мотивів молодшого школяра:

а) пізнавальна;	в) спілкування;
б) соціальна;	г) досягнення.

6. Провідну роль у психічному розвитку дітей молодшого шкільного віку відіграє:

а) трудова діяльність;	в) навчання;
б) інтимно-особистісне спілкування;	г) гра.

7. Сприйняття однолітків у молодшому шкільному віці більшою мірою залежить від:

а) думки однолітків;	в) думки старших школярів;
б) установок учителя;	г) судження батьків.

8. Увага молодших школярів найлегше відволікається при:

- а) виконанні складних завдань;
- б) виконанні простих завдань;
- в) виконанні завдань підвищеної складності;
- г) виконанні творчих завдань.

9. Основним новоутворенням молодшого шкільного віку є:

- а) довільність, внутрішній план дії, рефлексія;
- б) ієрархія мотивів;
- в) виникнення первинних уявлень про себе;
- г) «комплекс дорослості».

10. Стадія формування конкретних операцій характерна для... віку:
а) дошкільного; в) підліткового;
б) молодшого шкільного; г) юнацького.
11. Які мотиви переважають у молодшому шкільному віці:
а) пізнавальні; в) соціальні;
б) моральні; г) мотиви досягнення.
12. Процес, у ході якого індивідуум робить соціальні правила й норми частиною свого Я, – це:
а) адаптація; в) соціалізація;
б) індивідуація; г) інтеграція.
13. Для молодшого школяра характерне формування:
а) статевої ідентичності; в) еґо-ідентичності;
б) самоповаги; г) позитивного ставлення до світу.
14. Емоційна «заражуваність» дитини є передумовою:
а) здатності до співпереживання;
б) дитячих неврозів;
в) формування оптимізму;
г) емоційної лабільності.
15. Емансипація від батьків не проявляється в:
а) підлітковому віці;
б) період кризи 7 років;
в) період кризи 17 років;
г) період кризи 3 років.
16. У молодшому шкільному віці провідного значення набуває:
а) потреба в соціальній компетенції;
б) потреба в соціальній відповідності;
в) становлення самосвідомості;
г) формування мотиваційної ієрархії.

Заняття 15. МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА (КР)

Питання до модуля:

Модуль 3. Дитяча психологія

1. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку.
2. Психологічна характеристика ігрової діяльності.
3. Знакова функція свідомості та її розвиток в ігровій діяльності.
4. Розвиток гри у дошкільному віці. Її значення для психічного розвитку дошкільника.
5. Розвиток продуктивних видів діяльності, поява трудової та учбової діяльності.
6. Розвиток малювання та зображувальної діяльності в дошкільному віці.
7. Розвиток пізнавальних процесів дитини 3-7 років.
8. Загальна характеристика розвитку особистості в дошкільному віці.

9. Розвиток емоційно-вольової сфери дошкільника.
10. Основні новоутворення дошкільного віку.
11. Поняття психологічної готовності до навчання у школі.
12. Компоненти психологічної готовності до навчання у школі та їх характеристика.
13. Проблема готовності до школи шестирічних дітей.
14. Питання діагностики готовності дитини до шкільного навчання.
15. Криза 7-ми років: її прояви та можливості подолання.
16. Учбова діяльність як провідний вид діяльності у молодшому шкільному віці.
17. Зміни, що відбуваються у пізнавальних процесах молодшого школяра.
18. Особливості спілкування з однолітками та дорослими у молодшому шкільному віці.
19. Основні напрями особистісного розвитку дітей 7-11 років.
20. Новоутворення молодшого шкільного віку.

МОДУЛЬ 4. ПСИХОЛОГІЯ ПЕРЕХІДНОГО ВІКУ

Заняття 16. АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ ПІДЛІТКІВ (ПЗ)

План:

1. Акцентуації характеру як один із факторів відхиляючої поведінки.
2. Діагностика акцентуацій характеру.
3. Патохарактерологічний діагностичний опитувальник (ПДО).

Література:

1. Леонгард К. Акцентуированные личности. – К.:1989.
2. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. – Ленинград:1983.
3. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании. – М.:1996.

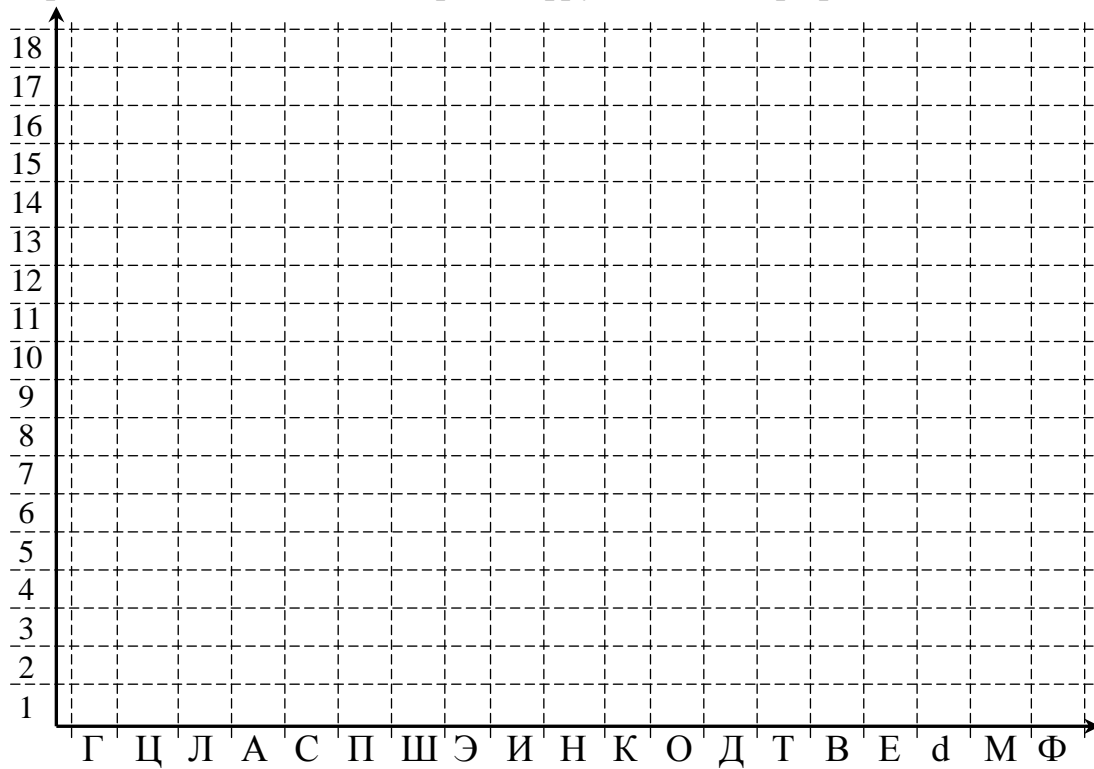
Завдання для роботи в аудиторії:

1) Таблиця для відповідей на запитання методики:

№ теми	Позитивні вибори	Негативні вибори	Розшифрування
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			
11			

12			
13			
14			
15			
16			
17			
18			
19			
20			
21			
22			
23			
24			
25			

Перенести дані з колонки "розшифрування" на графік

Описати отримані дані відповідно до методики:

---

2. Які характерні особливості емоційної сфери підлітків описані у цьому уривку: "Він думав: "Я довгий". Люсьєн згорав від сорому, адже він був таким же довгим, як Барато – маленьким, і всі сміються над ними. Його ніби зурочили: до цього він вважав природнім дивитись на своїх товаришів зверху вниз. Тепер же йому здавалось, що його прирекли до кінця днів залишатись довгим... Він був у відчаї." (Ж.-П. Сартр).

---

3. Які дані підтверджують кризовість підліткового віку, а які – суперечать? Наведіть приклади.

---

2) Тести для самоперевірки:

1. Его-ідентичність (за Е. Еріксоном) передбачає:

- а) ідентифікацію себе з оточуючими людьми;
- б) почуття стійкості й безперервності «Я»;
- в) підпорядкування моральним вимогам соціуму;
- г) всі відповіді вірні.

2. Увага в підлітковому віці розвивається:

- а) визначаючи розвиток мислення;
- б) незалежно від мислення;
- в) паралельно з мисленням;
- г) під впливом мислення.

3. Яскраво вираженого довільного характеру пам'ять набуває:

- а) у дошкільному віці;

- б) у молодшому шкільному, віці;
- в) у підлітковому віці;
- г) у старшому шкільному віці.

4. У підлітковому віці (за Ж. Піаже) формується мислення:

- а) абстрактне;
- б) гіпотетико-дедуктивне;
- в) логічне;
- г) наочно-дійове.

5. Зниження інтелектуальної активності в підлітковому віці обумовлене:

- а) кульмінацією фізичного і статевого розвитку;
- б) зміною провідної діяльності;
- в) нестабільністю соціального статусу;
- г) всі відповіді вірні.

6. В якому віці відбувається розквіт вербальної пам'яті:

- а) 7-8 років;
- б) весь молодший шкільний вік;
- в) підлітковий вік;
- г) 11-12 років.

7. Значення слова поступово стає узагальненням і відокремлюється від конкретного змісту в:

- а) наочно-образному мисленні;
- б) наочно-дієвому мисленні;
- в) словесно-логічному мисленні;
- г) правильна відповідь відсутня.

8. Уміння оперувати гіпотезами з'являється в:

- а) молодості;
- б) юнацькому віці;
- в) молодшому шкільному віці;
- г) підлітковому віці.

9. Перехід від індикативної (вказівної) до номінативної (позначальної) функції мовлення відбувається в:

- а) ранньому дитинстві;
- б) дошкільному віці;
- в) молодшому шкільному віці;
- г) підлітковому віці.

10. Вперше статева ідентифікація та самоідентифікація відбуваються в:

- а) ранньому дитинстві;
- б) дошкільному віці;
- в) молодшому шкільному віці;
- г) підлітковому віці.

11. Увага в підлітковому віці:

- а) нерівномірна;
- б) підпорядкована логічному мисленню;
- в) коливається протягом дня;
- г) всі відповіді вірні.

12. Для емоційно-вольової сфери підлітків характерно:

- а) висока саморегуляція;
- б) поява психологічних захисних механізмів;
- в) коливання настрою;
- г) всі відповіді вірні.

13. Підлітковий вік, за З.Фрейдом, – це стадія розвитку:
а) оральна;	в) фалічна;
б) латентна;	г) генітальна.
14. Мислення в підлітковому віці є:
а) гіпотетико-дедуктивним;	в) абстрактним;
б) логічним;	г) всі відповіді вірні.
15. Стадія формування формальних операцій характерна для... віку:
а) дошкільного;	в) підліткового;
б) молодшого шкільного;	г) юнацького.
16. У підлітків самооцінка залежить:
а) від оцінки з боку значущих дорослих;
б) від оцінки однолітків;
в) від оцінки референтної групи;
г) всі відповіді вірні.
17. У підлітковому періоді:
-	
--
а) дівчаткам складніше регулювати емоційну сферу;
б) хлопчикам складніше регулювати емоційну сферу;
в) і хлопчикам, і дівчатам складно регулювати свою емоційну сферу;
г) всі відповіді невірні.
18. Новоутворення «почуття дорослості» виникає в ... віці:
а) молодшому шкільному;	в) підлітковому;
б) юнацькому;	г) дошкільному.
19. Що або хто, в основному, визначає думку підлітка:
а) батьки;	в) телебачення;
б) референтна група;	г) моральні цінності.
20. Як можна в цілому охарактеризувати підлітковий період:
а) період скам'янілості;	в) період самостійності;
б) період нестійкої психіки;	г) період депресії.

Заняття 18. ПСИХОЛОГІЯ ЮНОСТІ (семінар)

План:

1. Юність як перехідний до дорослості етап.
2. Стадії ранньої та пізньої юності: порівняльна характеристика.
3. Соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність віку.
4. Особистісний розвиток у юнацькому віці.
5. Розвиток інтелектуальної сфери в юнацькому віці.

Література:

1. Эриксон Э. Детство и общество. – Ленинград, 1996
2. Волков Б.С. Психология юности и взрослости: Учебное пособие. – М., 2006.
3. Фельдштейн Д.И. Психология развивающейся личности. – М.,

1996.

4. Формирование личности старшеклассника/Под ред. И.В. Дубровиной. - М.,1989.

5. Шаповаленко И.В. Возрастная психология. - М.,2004.

6. Якобсон П.М. Психология чувств и мотивации. - М.,1998.

Реферати на тему:

- Юність як перехідний період від дитинства до дорослості.
- Емоційно-особистісні аномалії, що спостерігаються у юності.
- Самовизначення як основне новоутворення юності.

Перевір свої знання:

1) Розв'яжіть задачі:

1. Що таке психосоціальний мораторій? Як ви думаєте, чи визнає наше сучасне суспільство право на нього? З чим це пов'язано?

---

2. Які психологічні особливості юності відображені у цьому уривку: "Знаєш, ким би я хотів бути? Знаєш таку пісеньку – "Якщо ти ловив когось увечері в житі...". Розумієш, я собі уявив, як маленькі діти граються на величезному житньому полі... А я стою на самому краєчку скелі, над прірвою, розумієш? І моя справа – ловити дітей, щоб вони не зірвались у прірву...Ось і вся моя робота. Стерегти дітей над прірвою в житі. Знаю, що дурість, але це єдине, чого мені хочеться по-справжньому. Мабуть, я дурень." (Дж. Селлінджер).

---

2) Тести для самоперевірки:

1. Емоційна децентрація з'являється:

- а) у дошкільному віці;
- б) у ранньому дитинстві;
- в) у дитинстві;
- г) у юності.

2. В якому віці відбувається перехід від емоційно безпосередніх до емоційно опосередкованих моральних критеріїв і відносин:

- а) у дошкільному віці;
- б) у молодшому шкільному віці;
- в) у підлітковому віці;
- г) у юності.

3. Для юнацького віку не характерно:

- а) загальна стабілізація особистості;
- б) поява «почуття дорослості»;
- в) формування світогляду;
- г) особистісне є професійне самовизначення.

4. У юності психічний розвиток відбувається під знаком:

- а) індивідуальних особливостей;
- б) особливостей референтної групи;
- в) особливого впливу родини;
- г) всі відповіді вірні.

5. Максималізм в оцінці оточуючих людей характерний для:

- а) підліткового віку;
- б) юнацького віку;
- в) дошкільного віку;
- г) дорослого віку.

6. Активне становлення індивідуального стилю мислення відбувається в:

- а) підлітковому віці;
- б) молодшому шкільному віці;
- в) юнацькому віці;
- г) зрілості.

7. Юнацький вік можна охарактеризувати як процес:

- а) встановлення інтимно-особистісних відносин із протилежною статтю;
- б) індивідуалізації пізнавальної сфери;
- в) формування спеціальних здібностей;
- г) всі відповіді вірні.

8. Найбільше індивідуальні особливості у психічному розвитку проявляються в:

- а) молодшому шкільному віці;
- б) підлітковому віці;
- в) юнацькому віці;
- г) дошкільному віці.

9. Розумовий розвиток в юнацькому віці полягає:

- а) у формуванні індивідуального стилю мислення;
- б) у нагромадженні знань;
- в) у формуванні формальних операцій;
- г) у формуванні абстрактного мислення.

10. Професійне та моральне самовизначення є новоутворенням:

- а) дошкільного віку;
- б) молодшого шкільного віку;
- в) підліткового віку;
- г) юнацького віку.

11. Пристосування людини як особистості до існування в суспільстві у відповідності з вимогами цього суспільства і з власними потребами, мотивами та інтересами називається:

а) асиміляція;	в) адаптація;
б) аглютинація;	г) акомодация.

12. Першою науковою психологічною працею, присвяченою підлітковому і юнацькому віку, була двотомна робота:

а) Л.І. Божович;	в) В. Вунда;
б) Л.С. Виготського;	г) Ст. Холла.

13. Провідним видом діяльності в ранній юності є:

а) спілкування;	в) учбово-професійна;
б) гра;	г) трудова.

14. До основних новоутворень юності відносять:

а) самосвідомість;	в) світогляд;
б) самовизначення;	г) всі відповіді вірні.

Заняття 19. МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА (КР)

Питання до модуля:

Модуль 4. Психологія перехідного віку

1. Соціальна ситуація розвитку підлітка.
2. Теорії підліткового віку.
3. Психосексуальний розвиток та пов'язані з цим проблеми.
4. Почуття дорослості та напрями його реалізації у підлітковому віці.
5. Особливості розвитку пізнавальних процесів та учбової діяльності підлітків.
6. Розвиток самосвідомості – центральний психічний процес перехідного віку.
7. Формування особистості у підлітковому віці.
8. Акцентуації характеру підлітків.
9. Афект неадекватності та його характеристики.
10. Особливості спілкування дівчат та хлопців з однолітками.
11. Емансипація від дорослих – основа взаємодії з батьками, вчителями та іншими дорослими у підлітковому віці.
12. Основні новоутворення підліткового віку.
13. Психологія "важкого" підлітка. Причини виникнення різних форм відхиляючої поведінки.
14. Загальна характеристика ранньої юності.
15. Учбово-професійна діяльність – провідний вид діяльності цього вікового періоду.
16. Професійна орієнтація та самовизначення.
17. Формування світогляду, власних уявлень про навколишній світ та про себе у ранній юності.
18. Спілкування та емоційне життя в старшому шкільному віці.

19. Основні новоутворення ранньої юності.
20. Юність як перехідний період до дорослості.
21. Інтелектуальний розвиток у юності.
22. Розвиток особистості у юності.

МОДУЛЬ 5. ПСИХОЛОГІЯ ДОРΟΣЛОСТІ ТА ГЕРОНТОПСИХОЛОГІЯ

Заняття 20. ПСИХОЛОГІЯ ДОРΟΣЛОСТІ (семінар)

План:

1. Молодість та її загальна характеристика.
2. Поняття “біографічних криз” та можливості їх подолання.
3. Фізичний, когнітивний та психосоціальний розвиток у період середньої дорослості.
4. Розвиток особистості дорослої людини.

Література:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология.- М., 1998.
2. Волков Б.С. Психология юности и взрослости: Учебное пособие. – М., 2006.
3. Гамезо М.В., Герасимова В.С., Горелова Г.Г., Орлова Л.М. Возрастная психология: личность от молодости до старости. – М.:1999.
4. Грановская Р.М. Элементы практической психологии. – М.:1998.
5. Крайг Г. Психология развития. - СПб.:2000.

Реферати на тему:

- Кризи дорослості: причини, прояви та подолання.

Перевір свої знання:

1) Розв'яжіть задачі:

1. Які шляхи подолання вікових криз дорослості здаються вам найбільш реальними і перспективними? _____

---

2. Чоловік, 37 років. Живе один у відмінній квартирі. Колись отримав гарну освіту. Влаштувався на роботу, про яку мріяв і побудував кар'єру. Його цінують за професіоналізм і підлеглі, й начальство. Але з 36 років він почав ловити себе на думці, що робота перестала приносити колишнє задоволення, почав сумніватися в тому, що життя, про яке він мріяв і отримав, його зараз

вляштовує. З'явилася незадоволеність собою.

Поясніть причину такого стану речей, виходячи з вікових особливостей розвитку особистості _____

---

2) Тести для самоперевірки:

1. В якому віці, за В. Джемсом, проходить «безкорислива допитливість»:

а) після 40 років;	в) після 25 років;
б) до 16 років;	г) в 3 роки.

2. Хто назвав зрілість періодом «скам'янілості»:

а) Г. Ебінгауз;	в) В. Джемс;
б) Е. Клапаред;	г) Е. Еріксон.

3. Максимум творчої активності для багатьох спеціальностей припадає на вік:

а) 35-40 років;	в) 40-55 років;
б) 20-35 років;	г) 25-40 років.

4. Тривалий період онтогенезу, що характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних та фізичних здібностей людської особистості, – це:

а) підлітковий період;	в) період зрілості;
б) юнацький період;	г) період старості

5. Загальне ставлення людини до самої себе входить у поняття:

а) егоцентризм;	в) егоїзм;
б) Я-концепція;	г) аутопроекція.

6. Найбільш значимим завданням середньої дорослості є:

а) встановлення міцних зв'язків зі своєю віковою групою;
б) знаходження відповідної соціальної групи;
в) посилення особистісного аспекту подружніх відносин;
г) встановлення зв'язків з людьми різного віку.

7. Сукупність уявлень про себе, що дають можливість відчувати свою унікальність, – це:

а) его-інтеграція;	в) супер-его;

б) еґо-іґентичність; г) асиміляція.

8. На думку К. Ріґеля, для періоду ранньої дорослості характерне мислення:

а) стадії формальних операцій; в) образне;
б) діалектичне; г) дивергентне.

9. У період ранньої зрілості:

а) активно формується професійний статус, створюється родина й визначається власний шлях в житті;

б) відбувається життєве самовизначення;
в) відбувається криза сімейних відносин;
г) людина підводить підсумки того, чого вже досягла.

10. Для періоду зрілості характерно:

а) нерівномірність і гетерохронність розвитку;
б) припинення особистісного розвитку;
в) нездатність до активної діяльності;
г) всі відповіді вірні.

11. Згідно Е. Еріксону, завданням молодості є формування:

а) інтеґрації; в) іґентичності;
б) автономії; г) інтимності.

12. На думку Б.Г. Ананьєва, зрілість - це період:

а) стабілізації функціональних рівнів основних діяльностей;
б) «психологічного скам'яніння», вихід на плато можливостей;
г) складних процесів розвитку;
д) початку неухильної інволюції.

13. Кризи зрілого віку:

а) часто проходять непомітно і не проявляються в будь-яких якісних змінах особистості;

б) відзначаються не у всіх індивідів і часто призводять до регресу, до інфантильного рівня розвитку особистості;

в) несуть в собі позитивне начало, оскільки сприяють самопізнанню і саморозвитку;

г) всі відповіді вірні.

14. Умовне позначення вершини розвитку, моменту найбільшого розквіту людської особистості:

а) пік розвитку; в) акме;
б) кульмінація; г) межа розвитку.

15. Вітчизняний психолог, творець школи дослідження зрілої особистості, що дала нову оцінку зрілості як етапу онтогенетичного розвитку:

а) О.О. Бодальов; в) Л.С. Виготський;
б) Б.Г. Ананьєв; г) Д.Б. Ельконін;

16. Найважливішими характеристиками зрілої особистості є:

- а) активність і спрямованість особистості;
- б) розвинена самосвідомість і зріла «Я-концепція»;
- в) відкриття власного «Я», що переживається у формі почуття своєї індивідуальної цілісності і неповторності;
- г) всі відповіді вірні.

Заняття 21. ПСИХОЛОГІЯ СТАРІННЯ ТА СТАРОСТІ (семінар)

План:

1. Характеристика стадій геронтогенезу.
2. Теорії старіння та старості.
3. Типи старіння та старості.
4. Когнітивні особливості людей похилого та старого віку.
5. Механізми компенсації можливого зниження інтелектуальних функцій в пізні вікові періоди.

Література:

1. Гамезо М.В., Герасимова В.С., Горелова Г.Г., Орлова Л.М. Возрастная психология: личность от молодости до старости. – М.:1999.
2. Крайг Г. Психология развития. - СПб.:2000.
3. Обозов Н.Н. Психология взрослого человека. – СПб.:1995.
4. Ушакова І.М. Геронтопсихологія. Підручник. – Х.: 2014
5. Ханна Т. Искусство не стареть. – М.:1995.

Реферати на тему:

- Теорії старіння про його причини.

Перевір свої знання:

1) Розв'яжіть задачу:

Дайте психологічно обґрунтовану відповідь на питання:

Чому у деяких людей після 60-ти починають з'являтися негативні риси характеру (впертість, шкідливість, підозрілість, буркотливість та ін.), яких раніше не було? _____

---

2) Тести для самоперевірки:

1. Дослідженням кореляційних зв'язків інтелекту з рівнем освіти, здоров'я, соціальними та економічними факторами займався:

- а) Л. Термен;
- б) Е. Геккель;
- в) А. Гезелл;
- г) Ст. Холл.

2. Інтелектуальний спад характерний для:

- а) підліткового віку;
- в) юності;

б) геронтогенезу; г) зрілості.

3. Інтелект залишається відносно збереженим у старечому віці, якщо:

- а) людина освічена та соціально активна;
- б) людина не перевтомлюється інтелектуальною діяльністю;
- в) людина досягає еґо-інтеґрації до старості;
- г) немає правильної відповіді.

4 Сенсорні аналізатори якої модальності продовжують функціонувати на колишньому рівні в період старості:

- а) зорові; в) смакові й нюхові;
- б) тактильні; г) слухові.

5. В осіб 70-90 років особливо страждає пам'ять:

- а) логічна; в) абстрактна;
- б) механічна; г) зорова.

6. В якому випадку старість супроводжується відчуттям безвихідності, непотрібності та розпачу:

- а) коли не були виконані фундаментальні завдання попередніх віків;
- б) супроводжується завжди;
- в) при досягненні повної інтеґрації;
- г) у людей із проблемами в дитинстві.

7. У старості пізнавальна сфера характеризується тим, що:

а) вербальний інтелект в цілому зберігається на колишньому рівні, а невербальний інтелект виявляє тенденцію до згасання;

б) невербальний інтелект в цілому зберігається на колишньому рівні, а вербальний інтелект виявляє тенденцію до згасання;

- в) всі структури інтелекту виявляють ознаки інволюції;
- г) інтелект знижується через відсутність компенсаторних процесів.

8. Найбільш типовим психічним станом в старості є:

- а) ейфорія; в) віково-ситуативна депресія;
- б) тривожність; г) іпохондрична фіксація

9. Старість - це період:

- а) інволюції на біологічному та психологічному рівнях;
- б) біологічної інволюції та стабілізації на особистісному рівні;
- в) можливого розвитку особистості;
- г) неминучої деґрадації особистості.

10. Згідно з дослідженнями школи П. Балтеса мудрість - це:

- а) експертна система знань, орієнтована на практичну сторону життя;
- б) система глибоких теоретичних знань;
- в) емоційне прийняття власної старості;
- г) прийняття власного життя в цілому в результаті її осмислення.

- в) розумне обмеження активності, як фізичної, так і соціальної;
- г) підготовку до "іншого буття".

9. Потреби людини похилого віку у порівнянні зі зрілою людиною:

- а) не змінюються;
- б) змінюються не зі сторони змісту, а в аспекті динаміки їх структури;
- в) характеризуються поступовим згасанням;
- г) не були вивчені в плані вікових змін.

10. Особистість в старості:

- а) змінюється в плані загострення особистісних рис;
- б) може не змінюватись у випадку оптимального старіння;
- в) неминуче деградує;
- г) характеризується стабілізацією особистісних рис;
- д) не була предметом системних психологічних досліджень.

Заняття 24. МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Питання до модуля 5:

1. Стадії дорослості та їх характеристика.
2. Ознаки дорослості.
3. Молодість як стадія розвитку дорослої людини.
4. Поняття зрілості та його розуміння у психології.
5. Феномен "акме" та акмеологія.
6. Соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність у період дорослості.
7. Розвиток особистості дорослої людини.
8. Нормативні кризи дорослості та їх характеристика.
9. Особливості розвитку когнітивних функцій в період дорослості.
10. Характеристика стадій геронтогенезу.
11. Теорії старіння та старості.
12. Типи старіння та старості.
13. Когнітивні особливості людей похилого та старого віку.
14. Механізми компенсації можливого зниження інтелектуальних функцій в пізні вікові періоди.
15. Загальна характеристика емоційної сфери старіючої людини.
16. Мотиваційно-потребнісна сфера старої людини.
17. Типології особистості в похилому віці.
18. Соціально-психологічні аспекти старіння.
19. Проблеми здоров'я та танатологія в старості.
20. Фактори активного довголіття.

Заняття 25. ЗАЛІКОВЕ ЗАНЯТТЯ

Передбачається комп'ютерне тестування із завданнями по всьому курсу, аналогічними поданим в цьому робочому зошиті.